

Рецензии и книжовни вести

Радовановић Д-р Војислав С. Географске основе Јужне Србије. Съ 33 снимки въ текста и 1 карта приложена, всичко 134 страници. Издадена по случай 25-годишнината отъ освобождението на Южна Сърбия (Македония). Скопие 1937.

Радовановић е професоръ по география въ Философския факултетъ въ Скопие, който е клонъ отъ Бѣлградския университетъ. Той е написалъ тази книга, по случай 25 годишнината отъ завладяването (въ 1912 г.) на Македония отъ сърбитѣ, което той нарича освобождение, а Македония, споредъ новото схващане на сърбитѣ, нарича Южна Сърбия. Трѣбва да забележа, че въ Южна Сърбия той поставя освенъ Македония и Стара Сърбия (Косово и Новопазарския санджакъ). Съ помощта на новата геополитична наука, Радовановић се е постаралъ да засили схващането на сръбскитѣ географи, че Македония е отъ най-важнитѣ, ако не най-важната сръбска земя. На тази главна негова задача той е посветилъ половината отъ книгата, а другата половина, по-накратко, — на природата и човѣка и културата на Македония. Служи си много съ исторически факти, ако и не всички да сж вѣрни; прави много повторения, които сж увеличили обема на книгата му безъ нужда и безъ да засили фалшивата теза, че Македония е сръбска земя, защото не посочва никакви документи и не цитира научна литература.

Още въ увода Радовановић казва, че още отъ славнитѣ традиции на душановото сръбско царство и Александъръ Македонски, Южна Сърбия имала голѣмо геополитично значение, а днесъ имала такова за Югославия. Южна Сърбия съ Северна Сърбия или Шумадия представялн напълно едно географско цѣло въ природно, стопанско, културно, етническо и историческо отношение.

Въ първата, най-голѣмата глава на книгата — „Главни геополитични основи“ — Радовановић разглежда: 1) областта, границитѣ и положението на Южна Сърбия, 2) географскитѣ основи на историческото развитие на сръбския народъ и 3) географското значение на състава на днешната Югославска държава. Южна Сърбия (Стара Сърбия и Македония) имали 74,709 клм.² пространство, отъ което 46,085 клм.² владѣе Сърбия, а останалитѣ 28,624 клм.² — Гърция и България; разбира се, последната има много малка частъ.

По-нататгъкъ, като разглежда границитѣ, авторътъ изтъква невѣрния фактъ, че Краище (Босилеградска околия) било стара сръбска гранична областъ, а на стр. 23 не се подвоумилъ да пише, че чрезъ Деве-баиръ Скопска стара Сърбия се съединявала съ старата сръбска

област Велбужд (Кюстендилско), Южна Сърбия била междубалканска земя с най-голямо геополитично значение. Тя свързвала Югославия с Гърция, но, както България, която владее източната част на Балкански п-въ, е откъсната от егейския бръгъ, така е това и с Югославия, която губи политикогеографските изгоди, които ѝ дава географското положение на Южна Сърбия. Все въ връзка с границите на Македония, като дохожда до Охридското езеро, Радованович нарича областта му с „най-старата славянска балканска християнска култура“, безъ да упомене, че тази култура е българска. Областта на Мокра планина, западно отъ Охридското езеро, която е въ албанска територия, била сръбска област с старо сръбско население. Но много смѣло е извъртането на историческите факти отъ страна на Радованович, като на много мѣста твърди, че царь Самуилъ билъ южнославянски царь, водител и обединител на македонските славяни, сь столица на о-въ Лилъ въ Преспанското езеро и нито дума, че той е български царь.

Относно положението на Южна Сърбия, Радованович изтъква, че то било преходно и въ това извънредно географско положение на Южна Сърбия се състояло голѣмото ѝ геополитично значение, икономическа важност, бурно историческо и културно развитие. Особено се подчертава голѣмото значение на тектонско морфоложката линия Морава — Вардаръ, която била цѣлостна сь Солунска Кампания и Солунски заливъ. Моравско-Вардарската долина се намирала въ разломната стара родопска маса, но този въпросъ е споренъ и се отхвърля следъ новите проучвания следъ голѣмата война. Скопие и неговото поле били главно срѣдище на Южна Сърбия, центъръ и на полуострова, отъ гдето се отправяли пѣтища въ всички посоки. Само въ източна посока пѣтищата се спирали отъ високите планини: Малешевска, Осогово, Пиринъ, Рила и Родопите, които били следъ Алпите и Пирините най-високи въ Европа.¹ Тукъ Радованович подържа тезата на своя учител Цвиичъ, че Македония географски е откъсната отъ България. Но на сѣщото основание може да се каже, че Динарските планини откъсватъ цѣла Югославия отъ Адриатическо море. Освенъ това, много проходи и пѣтища сж свързвали Македония и България. Най-после Радованович си противоречи, защото на стр. 16 той изказва идеята за развитие на югославянската еволюция отъ срѣдището Южна Сърбия (Македония) въ източна посока, по който начинъ южните славяни ще стигнатъ трите морета на полуострова и ще бждатъ независими, но какъ ще стане това презъ високите планини на масива! Въ тази част на книгата се изказва нуждата, че южната главна врата на полуострова — Солунъ, да бжде сѣщо въ сръбски ръце, както северната — Бѣлградъ.

Въ частта отъ книгата си „Географски основи на историческото развитие на нашия народъ“ Радованович борава почти изключително сь исторически материали, които не сж толкова нуждни за чистата

¹) Но ако Радованович прочете книгата на Jacques Ancel „Géopolitique“, Paris 1936, ще види, че планините не могатъ да се взематъ за рѣзки граници (стр. 61, 62, 63, 64).

география и които добре не познава, затова прави грѣшки и фалшифицирането имъ взема дори комична форма. Освенъ това, съвсемъ произволно намира географскитѣ основи на историческото развитие. — Отъ Солунския заливъ, гдето билъ естествениятъ завършекъ на югославянската идея, възникнала славянската писменостъ и християнство отъ Св. славянски първоучители Кирилъ и Методий и се разпространили отъ Адриатическо и Балтийско море чакъ до Берингово море Въ Солунско били първитѣ географски основи за историческо развитие и всичко се разпространявало чрезъ Вардароморавската долина, като добило южнославянско и универсално славянско значение. Следъ това, Охридската и Преспанската областъ съ своето географско мѣстоположение били отъ голѣмо значение за историческото развитие на сръбския народъ и другитѣ южни славяни. Тукъ се касае за българската Охридска патриаршия съ Св. Климентъ и Св. Наумъ по времето на българскитѣ царе Борисъ I и Симеонъ, за която патриаршия Радовановичъ отбѣгва да признае, че е чисто българска. Но колко е невѣжа по тия исторически факти Радовановичъ се вижда отъ това, че на нѣколко мѣста нарича Св. Климента и Св. Наума братя. А до каква степенъ си е позволилъ Радовановичъ да фалшифицира българската история се вижда отъ това, че на стр. 32 разправя, какво следъ смъртъта на Климента и Наума, бърсяцитѣ на чело на другитѣ славянски племена изгонили монголоторанскитѣ още ненапѣлно послavianчени стари българи, и на стр. 35 отново разправя, че въ 969 г. бърсяцитѣ били изгонили българскитѣ завоеватели. Съединенитѣ сръбски и останали стари славянски племена и жупи били често нападани отъ полупославянченитѣ турански българи отъ къмъ балканския североизтокъ и отъ угрофанскитѣ маджари отъ къмъ Панония!

Южна Сърбия (Македония), по-напредъ съ северозападния си дѣлъ (Стара Сърбия), а после съ срѣдния и юженъ дѣлъ (а по-напредъ разправяше най-напредъ съ южния си дѣлъ [Солунско]), била съ непосредно и най-близко значение съ географскитѣ си основи, както въ миналото, така и сега за историческото развитие на сръбския народъ.

По-нататкъ, Радовановичъ разправя за голѣмото Душаново кралство съ столица Скопие и за Ипекската патриаршия.

Презъ турско време положението и ролята на Македония се измѣнила. Понеже тя била близо до главнитѣ турски сили и понеже между нея и Шумадия се вдаль албанскиятъ преселнически клинъ, то Шумадия изиграла пиемонтската роля за освобождението и обединението на сръбството и южното славянство. Въ Шумадия била пренесена историческата, национална и културна мисия на Македония. — Значи, въ края на краищата излиза, че Македония днесъ не е съ толкова голѣмо значение, както до тукъ се пишеше и Радовановичъ си противоречи.

Тази частъ отъ работата си Радовановичъ завършва по следния начинъ: Въ 1912 г. била възкресена неманичка Сърбия, а въ 1918 г. следъ разбиването на армията на заблуденитѣ братя българи, като

имъ били върнати южнославянскитѣ земи отвѣдъ Брѣгалница, било създадено днешното Кралство Югославия.

Въ третата частъ (географското значение на състава на днешната югославска държава) на първата глава (главни геополитични основи) Радовановичъ резюмира следното: Югославия се състояла отъ две велики народни югославянски царства: старо македонославянско и младо сръбско; а въ духовно отношение се състояла отъ две народни югославянски патриаршии: стара македонославянска и млада сръбска. Но днесъ Южна Сърбия нѣмала вече централно геополитично значение, както въ Неманичово време, а такова има Шумадия. Славното минало и великата традиция били на Южна Сърбия. Но все пакъ тя била здраво свързана не само съ Северна Сърбия, но и съ останала Югославия. Южна Сърбия съ Скопие и неговата околностъ била главенъ геополитиченъ центъръ на Балкански полуостровъ.

Тия постоянни колебания и противоречия на Радовановичъ показватъ колко е солидна неговата теза. Цвиичъ създаде хипотезата, че македонцитѣ не били българи, а — македонски славяни. Сега Радвановичъ отива много по-далечъ, именно да отрече българския произходъ на царъ Самуила, на Охридската патриаршия и българското историческото културно развитие въ Македония, което е било много по-дълготрайно (при царетѣ Борисъ, Симеонъ, Самуилъ, Асенъ II), отколкото сръбското (при царъ Душанъ). Това превзимане на българската история отъ Радовановичъ е наистина чудновато. Той може утре да си позволи да превземе за смѣтка на сръбството и историята на другъ съседенъ народъ.

Въ втората глава Радовановичъ се занимава съ природата на Южна Сърбия (Македония), именно съ нейния строежъ и обликъ на земната повърхнина, хидрография и климатъ и биогеографски особености. Вардарската и Моравската долина се намирили въ разломената стара Родопска планинска маса и представляли въ природно отношение едно цѣло. Но както споменахъ по-напредъ, днесъ повече се смѣта, че Вардарската долина е граница между Родопския и Пелогонийски масивъ, а положението на Моравската долина е по-друго, затова тукъ за природна цѣлостъ не може да се говори. Тукъ може да става дума само за орографска цѣлостъ. Геоложки и геотектонски Южна Сърбия спадала къмъ три планински системи: 1) Родопска (Вардарската и Моравската долина) което, казахме, не е вѣрно, 2) Динарска по р. Линъ и останала Рашка и нейното продължение на югъ презъ Метохия и 3) Шарско-пиндска — по Дринъ и отъ изворитѣ на Вардаръ къмъ Преспа. — Значи, геоложки и геотектонично Южна Сърбия не представя нѣщо цѣло, но била ориентирана меридиански (динарски) както и Северна Сърбия. Прави впечатление, че за геологията на Македония има много подробности, а морфологията фактически не е застъпена.

Въ глава трета се говори за човѣка и неговата култура, като по нѣкои въпроси има подробности, а по други — не; стопанскиятъ животъ е слабо застъпенъ.

Въ заключение ще кажа, че сж излишни усилията на Радовановичъ да докаже, че Македония исторически, етнографски, културно, а сега и геополитично, била сръбска земя. Истината е само една: сърбитъ съ помощта на съглашенскитъ сили завладѣха Македония и сега мжчатъ да я посърбятъ. Сега, когато се намираме въ време на бързо разбирателство и побратимяване между българи и сърби, което е толкова необходимо за бждещитъ общи интереси на южното славянство, книгата на Радовановичъ е неудобна. Бихъ казалъ нѣщо повече: за общитъ интереси на цѣлото славянство, което го очакватъ сждбоноси събития, книгата на Радовановичъ, въ която се отрича до такава степенъ историческата и културна роля на българитъ, е излишна.

Résumé. Radovanović, Dr. Voislav: La base géographique à la Serbie Méridionale, Scopié, 1937.

M. Radovanović, professeur de Géographie à la Faculté de philosophie à Scopié en Macédoine, a écrit en langue Serbe ce livre à l'occasion de la 25 anniversaire de la libération de Macédoine, qu'il apelle injustement, comme les autres serbes, Serbie Méridionale. Il prend à tâche de prouver, par les manières de la science géopolitique, que la Macédoine d'aujourd'hui, comme dans le temps passé, est la plus importante partie de la Jougoslavie. A cette tâche il a consacré la moitié du livre. L'autre moitié concerne la nature, l'homme et la civilisation de la Macédoine.

Au (encore) commencement il dit que la Serbie Méridionale (Macédoine) avec la Serbie Septentrionale présentent au point de vue relation naturelle, économique, civilisatoire, ethnique et historique une unité, Il tient surtout à la liaison historique. Il refuse la relation étroite historique, nationale et culturelle entre la Macédoine et la Bulgarie. Il explique c la par le Massif des Rhodopes (les hautes montagues: la Rila, le Pirin, les Rhodopes etc.) qui n'avait permis aucune liaison entre ces deux pays. Mais si cela est vrai, il sera vrai aussi qua les montagnes Dinares sont aussi un grand obstacle de la liaison et la communication entre la Jougoslavie et le rivage de la mer Adriatique et que les Pyrénées sont la même chose entre la France et la Catalogne.

Il refuse, bien entendu, que la majorité de la population en Macédoine est par son origine bulgare. Cependant, les plus grandes fautes à Radovanović sont d'un caractère historique. Consciencieusement ou non il refuse l'origine bulgare du roi Samouïl, du patriarcat d'Ohrid que lui-même appelle macédo-slaves. Mais le plus grand mensonge est celui que la tribu slave Bârssci avait chassé les bulgares touraui . . . de la Macédoine pendant le X siècle.

Le livre de M. Radovanović n'est pas convenable des relations nouvelles parmi les Bulgares et les Serbes et après les événements politiques contemporains qui sont importants pour les intérêts généraux de tous les peuples slaves.

Kosack, Dr Hans — Peter. Ein Beitrag zur Methodik der Bevölkerungskarten. Nationalitätenkarte von Bulgarien. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1937, № 9/10, стр. 348—372. Приложение една етнографска карта на България.

Въ началото авторът изтъква, че Сръдната и Източната част на Балканския полуостровъ били отъ тѣзи области на Европа, които имали най-смѣсено население. Тѣ и досега нѣмали една научна етнографска карта, затова той, следъ като критикува разнитѣ начини за изработване на етнографски карти, се залавя да изработи такава карта на България. За тази целъ си служи съ точки и други знаци близки до точкитѣ, изразяващи 500 жители. Статистическитѣ му данни за разпредѣление населението въ България по народностъ сж споредъ преброяването отъ 1926 г.

Освенъ тази карта, която е приложение къмъ статията, вжтре въ текста има приложения още нѣколко карти, изработени съ точки: 1) за разпространението на руситѣ-емигранти, споредъ преброяванията отъ 1920 и 1926 г.; 2) за разпространението на турцитѣ, споредъ преброяванията отъ 1887 и 1926 г.; 3) 4) 5) за разпространението на циганитѣ, гърцитѣ, власитѣ и сърбитѣ, споредъ преброяванията отъ 1905 и 1926 г.

За произхода и разпространението на всички народности въ България се даватъ кратки сведения.

Най-напредъ трѣбва да забележа, че този начинъ за изработване на етнографски карти съвсемъ не е новъ. Той е познатъ. За картографската изложба на славянския географски конгресъ 1936 г. въ София бѣше изработена отъ българскитѣ географи по този начинъ една карта за гжстотата на населението въ България. Статистическитѣ данни отъ 1926 г. сж вече стари за етнографска карта на България, защото отъ 1926 г. до днесъ се изселиха много турци отъ България, сжщо и гърци, а дойдоха българи-бѣжжанди, затова картата на Козакъ, въ случая не по негова вина, не отговаря на днешната народностна действителностъ на България.

Но независимо отъ това, етнографската карта на България отъ Козакъ и неговитѣ бележки за произхода на народноститѣ съдържатъ редъ грѣшки.

Козакъ прави етнографска карта на България, а дѣли помацитѣ отъ българитѣ и нарича първитѣ остатъкъ отъ народа (Reliktvolk), когато помацитѣ (българомохамеданитѣ) се отличаватъ отъ останалитѣ българи само по религия.

Друга грѣшка е, че той нарича гагазитѣ турци (значи, османски турци), ако и да се поменава следъ това, че тѣ може би сж потомци на куманитѣ. Гагазитѣ, които сж християни по религия, ако и да говорятъ турски езикъ, не се считатъ за турци.

Трета грѣшка е, че взима много голѣмо число за румънитѣ — 69000, когато при преброяването въ 1926 г. една частъ отъ тѣхъ сж декларирали, че сж българи съ матеренъ езикъ румънски, а самъ авторътъ пише, че не го интересува матерния езикъ.

По-нататък, важна грѣшка е, че на картата за турцитѣ, която се намира въ текста (1926 г.) въ Бургаска околия, сж поставени много турци, а въ приложената карта, сжщо споредъ статистиката отъ 1926 г., сж поставени малко турци, което именно е правото.

Голѣма грѣшка е, че Козакъ иска да дѣли македонцитѣ отъ българитѣ и ги нарича смѣсенъ български народъ, като се стреми да се аргументира за това и отъ моята книга за гр. Банско. Но той не е разбралъ какво съмъ писалъ. Азъ съмъ писалъ, че разложкото българско население е смѣсено въ смисълъ образувано отъ преселенци отъ Самоковско, Чепинско, вътрешността на Македония и пр., както е смѣсено българското население въ София, въ Тракийската низина — отъ родопчани и срѣдногорци и пр. Ако македонцитѣ не сж чисти българи, то спокойно можемъ да кажемъ, напр., че баварцитѣ не сж чисти германци.

Голѣмъ недостатъкъ на картата е, че знацитѣ за българитѣ сж много по-малки, отколкото тѣзи за другитѣ народности, ето защо представата за българитѣ е намалена. За това неправилно и несправедливо отнасяне къмъ българитѣ Козакъ е допринесълъ и съ това, че българитѣ въ голѣмитѣ градове сж означени съ цифри, по който начинъ изпъкватъ чужденцитѣ. За едно справедливо представяне на българитѣ трѣбваше да имъ се даде и една отдѣлна карта, както това е направено за турци, гърци, цигани и пр.

Zusammenfassung. Kosack hat eine ethnographische Karte von Bulgarien ausgearbeitet. Zu dem Zweck gebraucht er verschiedene Punkte für 500 bzw. 1000 Bewohner. Das statistische Material ist aus der Volkszählung von 1926 entnommen.

Ausserdem hat er noch einige einzelne kleine Karten für die Verbreitung der Türken, Russen, Zigeuner, Griechen, Rumänen und Serben ausgearbeitet und dem Text zugefügt.

Für Herkunft und Verbreitung aller Nationalitäten sind kurze Besprechungen gegeben.

Vor allem muss man bemerken, dass diese Art und Weise der Konstruierung einer ethnographischen Karte oder einer solchen der Bevölkerungsdichte nicht ganz neu ist. Ausserdem, haben sowohl die Karte wie auch die Besprechungen einige Fehler und Nachteile.

1. Die Bulgaren sind mit kleineren Punkten als die anderen Nationalitäten aufgezeichnet, während sie in den grossen Städten in Ziffern angegeben worden sind, wodurch man eine unrichtige Verstellung für die Bulgaren bekommt. Zu dieser ungleichen Darstellung der Bulgaren trägt auch der Umstand bei, dass der Verfasser für sie keine gesonderte Karte gibt, wie für die anderen Nationalitäten.

2. Im Bezirk Burgass sind in der kleineren Karte ganz zu unrecht viel mehr Türken dargestellt worden als in der grossen Karte.

3. Die Rumänen sind nicht 69000, sondern weniger.

4. Die Pomaken sind nicht Reliktvolk, sondern Bulgaromohamedaner, und deshalb darf man sie nicht von den Bulgaren in einer Nationalitätenkarte (nicht Religionskarte) absondern.

5. Auch die Mazedoner darf man nicht von der anderen Bulgaren absondern. Sie fühlen sich als echte Bulgaren, wie die Bayern als echte Deutsche.

Am Ende muss ich bemerken, dass das statistische Material vom Jahre 1926 für eine ethnographische Karte Bulgariens schon veraltet ist. In den nachfolgenden Jahren sind noch viele Türken und Griechen ausgewandert, aber dafür kann Herr Kosack nicht,

Iv. Batakliiev

Molloff, Janaki: Die sozialökonomische Struktur der bulgarischen Landwirtschaft. (Schr. d. Internat. Konferenz f. Agrarwiss.) VIII. 1965., 15 Taf., 2 Ktn. Berlin 1936. Weidmann.

Wilhelmy, Herbert: Hochbulgarien I.

In diesen beiden Besprechungen (Peterm. Mitt. 1937, H. 10, S. 294, № 433 und 434) schreibt Wilhelmy, dass meine Ausführungen (in Molloffs Sammelwerk) über die „Siedlungsformen in Bulgarien“ eine zitatiose Zusammenfassung seiner in „Hochbulgarien“ I niedergelegten siedlungsgeographischen Untersuchungen darstelle, wie auch dass ich (s. die zweite Besprechung) sowohl zwei Figuren, wie auch seine Auffassung über Bildung und Auflösung der bulgarischen Haufendörfer und andere wichtigste Ergebnisse — „von einer Bemerkung an belangloser Stelle abgesehen“ wie er sich ausdrückt — von seinem Werk zitatiose aufgenommen habe.

Das ist vollkommen unwahr. In meiner Arbeit habe ich wirklich zwei Figuren aus Wilhelmys Werk entnommen, jedoch nicht von besonderer Bedeutung. Ich habe es getan nur weil sie korregiert werden mussten. Trotzdem habe ich die Herkunft der Bilder ganz deutlich (mit grossen Buchstaben) auf Seite 40 angegeben. Was nun seine kompilative Arbeit anbetrifft, muss ich nochmals nachdrücklich betonen, dass er darin nicht so sehr seine eigene Auffassungen niederlegt. Fast alles, was er sagt, ist von der entsprechenden bulgarischen Literatur entnommen. Unter anderem hat er, z. B., für den Zweck seiner Schrift eine nicht unbedeutende Anzahl unveröffentlicher Seminararbeiten aus dem Geographischen Institut der Sofioter Universität verwertet, was er jedoch nur im Vorwort seines Buches erwähnt, aber nirgends die Arbeiten selbst zitiert. Alle diese Seminararbeiten sind von unseren fortgeschrittenen Studenten unter Prof. Ischirkovs, meiner und des Dozenten G. Gunčev Leitung ausgearbeitet worden. Ich behaupte wieder, dass ein Ausländer ohne ausreichende Kenntnisse über die bulgarische Sprache und Kultur, freilich, auch ohne gründliche Untersuchungen an Ort und Stelle keine tiefwissenschaftlichen Arbeiten über die bulgarische Anthropographie schreiben kann.¹⁾

Iv. Batakliiev

¹⁾ Diese Besprechung sollte in den Peterm. Geograph. Mitteilungen gedruckt werden. Da sie aber von der Schriftleitung abgelehnt wurde, drucken wir sie jetzt in den Mitteilungen der Bulgarischen Geographischen Gesellschaft.

Ernest Chaput, Voyages d'études géologiques et géomorphogéniques en Turquie. In-4°, 312 стр. и 27 таблици съ снимки въ края. Paris, 1936, E. de Boccard, éditeur (кн. II отъ Mémoires de l'Institut français d'archéologie de Stamboul).

Турското правителство, въ желанието си да постави на необходимата височина Университета въ Цариградъ и Историко-филологическия факултетъ въ Анкара, повика отъ чужбина, първоначално предимно отъ Франция, специалисти, на които повѣри ръководството на различнитѣ научни дисциплини. Между тѣзи лица бѣше и Шапю, професоръ по геология въ Дижонъ, който обаче не ограничава своята дейностъ само въ обсега на геологията, но се занимава доста активно и съ геоморфология. Поради това съ неговото поканване за професоръ въ Цариградския университетъ турцитѣ постигнаха двойна цель: възобновиха геоложкия институтъ, основанъ презъ Свѣтовната война отъ Валтеръ Пенкъ, но който изгорѣ на 1917 г., и поставиха началото на специалността физическа география.

Проф. Шапю покрай организационната и педагогическа работа, която е трѣбвало да върши, е ималъ въ течение на 8 години достатъчно време за да обходи голѣми части отъ Турция и извърши обстойни геоложки и геоморфоложки изучвания. Като резултатъ на тѣзи негови изучвания се появиха отъ 1930 г. насамъ многобройни статии, които засѣгатъ геологията и географията на отдѣлни кѣтове отъ Мала-Азия и най-източния кѣтъ на Тракия подъ турска властъ. Именно тѣзи многобройни, обаче прѣснати въ мѣждодостъпни издания, статии, допълнени съ непубликувани материали, сж събрани, въ преработенъ видъ, въ гореозначената луксозно издадена и богато иллюстрирана книга, раздѣлена на два голѣми дѣла: описание на маршрутитѣ и общъ прегледъ.

Въ първия дѣлъ на книгата въ петъ глави сж разгледани пжтуванията на Шапю въ околноститѣ на Тузлу-гьоль, въ източень Та-въръ, около Босфора и Мраморно море, както и въ Западна Мала-Азия, особено около Смирна.

Въ втория дѣлъ на книгата е даденъ първо единъ общъ геоложки очеркъ, следъ което сж разгледани главнитѣ морфоложки проблеми на Мала-Азия: 1. Преднеогенния релефъ; 2. Миоценскитѣ бассейни. 3. Плиоценски следи въ релефа. 4. Съвремененъ развой на долинитѣ. 5. Развой на релефа около Босфора.

Повечето отъ засегнатитѣ въпроси сж обектъ на оживени спорове. По тѣхъ сж се изказали Филипсонъ, Валтеръ Пенкъ, Цвиичъ, Новакъ, Пиблингъ. Бихме очаквали Шапю да е взелъ становище по тѣзи въпроси. Той обаче е избѣгналъ да стори това, може-би поради тѣхната доста голѣма уплетеностъ. Само по отношение на въпроса за образуването на Босфора авторътъ е малко по-решителенъ, като отхвърля другитѣ твърдения, особено тѣзи за залѣта долина, или пъкъ образуване на потока направо на мѣстото на нѣкакъвъ грабенъ. Споредъ Шапю още преди миоцена станали въ областта около Босфора много пропадания по разсѣди съ взаимноперпендикулярна посока; така образуванитѣ грабени презъ миоцена били запълнени отъ зали-

витъ на миоценското море съ слабоустойчиви крайбръжни наслаги. Последвало оттегляне на миоценското (по-точно торгонското) море, следъ което започнало образуването на една обширна денудационна повърхнина, която пресича и миоценскитѣ наслаги. Следъ това е настъпило угъване на тази повърхнина, при което сж се получили два наклона, единъ къмъ Черно море, другиятъ — къмъ Мраморно море. Така изкорубената повърхнина била нападната отъ ерозията съ изходни бази — Черно и Мраморно море. Тази подновена ерозионна дейность е била най-лесна именно въ споменатитѣ грабени, запълнени съ миоценски седименти. Босфорътъ се билъ явилъ именно на мѣстото на такива предмиоценски грабени, освободени отъ материалитѣ, които сж ги запълвали нѣкога. И тъй като тѣзи грабени се пресичатъ подъ почти правъ ъгълъ, и Босфорътъ има днешния си зигзаговиденъ ходъ. Като доказателство за това свое твърдение Шапо посочва наличността на такъвъ единъ грабенъ при Бююкъ дере, запазилъ и до днесъ миоценския материалъ, съ който билъ запълненъ.

Споредъ обясненията на Шапо, дадени лично на референта (въпросътъ въ разглежданата книга не е засегнатъ) описанитѣ отъ Валтеръ Пенкъ „долни“ и „горни“ тераси отъ дветѣ страни на Босфора, които биха доказали рѣченъ произходъ на долината, или съвсемъ не съществуваатъ, или пъкъ представятъ само малки случайни заравности, обусловени петрографски.

Отъ казаното е ясно, че въпросътъ за образуването на Босфора не може нито най-малко да се смѣта за разрешенъ. Отъ друга страна, като имаме предъ видъ голѣмото значение на този въпросъ за най-новата история на Черно море и зонитѣ въ неговия басейнъ, става явно колко наложително е да се предприематъ въ този кжтъ по-обстойни изучвания. Сжщо може да се каже и за зонитѣ на югъ отъ Мраморно море, за морфогенезиса на които сж изказани най-различни и съвсемъ противоречиви възгледи.

Дим. Ярановъ

Сима М. Милојевић. Појави и проблеми крша. Проучавања у динарском кршу и кршу Источне Србије. Књига I. In 8°, 161 стр., Београд, 1938 (Посебна издања Сръске кралевске академије, приодѣачки и математички списи, књига 32).

Въ статията „Днешното състояние на географията въ Балканскитѣ страни“ (въ Учил. прегледъ, кн. I, 1937) азъ изтъкнахъ, че ще трѣбва да очакваме въ скоро време нѣкои много важни приноси къмъ въпроса за карстовитѣ форми и карстовата хидрология отъ С. Милојевића, асистентъ по география въ Бѣлградския университетъ. Съ излизането на гореотбелязаната книга това очакване се оправда. Както се вижда отъ самото заглавие, пъкъ и отъ предговора на тази работа, това е само книга първа отъ една серия отъ студии, които ще иматъ за целъ да изяснятъ нѣкои по-слабо проучени или съвсемъ незасегнати въпроси отъ карстовата морфология и хидрология.

Първата частъ отъ тази серия се състои отъ две различни части: въ първата частъ сж разгледани три общи въпроса: за така нареченитѣ отъ Милојевића „брахиклази“, за тѣснитѣ въ карстовъ теренъ, наричани „богази“ и за една форма, която е съвсемъ непознатата у насъ, а се нарича отъ сърбитѣ „пријевор“. Втората частъ на книгата е заета отъ две специални студии върху две пещери: Ободската въ Черна-Гора и Вѣтерница въ Поповското поле, едно типично карстово поле въ Динарскитѣ планини; въ тѣзи студии Милојевић прилага общитѣ изводи отъ първата частъ.

За „брахиклази“ до сега никой не е говорилъ. С. Милојевић иска това име да се въведе за означаване на кжси но доста широки (1—10 см.) пукнатини, които пресичатъ пластоветѣ на варовика отъ единъ пластъ до другъ и съ това се отличаватъ отъ диаклизитѣ, които пресичатъ много пластове последователно. Брахиклизитѣ на Милојевић се отличаватъ и отъ лептоклизитѣ; докато последнитѣ сж толкова тѣсни, че, споредъ О. Lehmann, предъ тѣхъ е невъзможно протичането на вода нито свободно, подъ влияние на земното притегляне, нито подъ натискъ, въ брахиклизитѣ, напротивъ, движението на водата може да става свободно; тъкмо поради това брахиклизитѣ се явяватъ като много важенъ факторъ въ карстовата хидрология. До сега като такива фактори се изтъкваха само диаклизитѣ и диастромитѣ (пукнатинитѣ между пластоветѣ).

Милојевић подчертава преди всичко факта, че брахиклизитѣ сж най-много въ повърхнитѣ слоеве, а съ дълбочината постепенно намаляватъ. Следъ това той се спира на въпроса за генезиса на тѣзи брахиклази и намира, че едни отъ тѣхъ може да се дължатъ на слоеве, които сж слабо подкрепени, а подложени на силенъ притискъ, както това често може да се наблюдава въ пещеритѣ. Друга, по-голяма частъ, ще да се дължи, споредъ С. Милојевић, на сеизмични движения, които допринасятъ за раздробяване на пластоветѣ и поради това ги нарича екзокинетични брахиклази; по това тѣ се явяватъ сродни на диаклизитѣ. Тукъ бихъ си позволилъ една малка забележка: всичкитѣ си изучавания Милојевић е правилъ въ земи, които повече или по-малко сж били засегнати отъ тектонски движения. Последнитѣ, които сж схващали крехкитѣ варовикови маси, не сж могли да оставятъ последнитѣ съвсемъ незасегнати и просто нагънати, безъ да търпятъ други промѣни. И сигурно не малка частъ отъ брахиклизитѣ на С. Милојевића се дължатъ именно на това обстоятелство.

Авторътъ на разглежданата студия смѣта, че главното значение на брахиклизитѣ лежи въ тѣхното комбиниране съ диастромитѣ, заедно съ които предиспониратъ посоката на воднитѣ токове въ карста, както и нѣкои характерни черти въ морфологията на пещернитѣ канали, особено страничнитѣ, и меандритѣ и сифонитѣ въ пещеритѣ ще да се дължатъ пакъ на брахиклизитѣ; на тѣхъ ще да се дължи и сриването на пещернитѣ тавани. Брахиклизитѣ предопредѣлятъ споредъ Милојевића и явяването на малкитѣ карстови валози.

Богази се наричатъ въ Динарскитѣ планини малки, но дълги углъбявания въ голия карстъ. Интересно е, че тази форма се нари-

ча и съ славянското име струга. И тѣ споредъ Милојевић се дължатъ на брахиклази съ по-голѣма дължина, преработени, разширени и углъбени отъ коразията. Съ изпълването на богазитѣ съ червеноспръстица, последнитѣ се превръщатъ въ фосилни форми. Богазитѣ се явяватъ като знакъ за началенъ стадий въ карстификацията или като признакъ за подновяване на замръль карстовъ процесъ.

„Пријевори“—тѣ сж по-голѣми или по-малки седловини между самостойни карстови негативни единици. Споредъ Милојевића тѣ ще да се дължатъ на механическата денудация, подпомагаща отъ нормалната и карстовата ерозия, следователно могатъ да се взематъ за флувиално-карстови форми въ карста.

Въ втората частъ на студията съ нѣколко много типични примѣра е посочено голѣмото значение на брахиклазитѣ за спелеоморфологията, нѣщо, на което до сега почти не е било обръщано внимание.

Препоръчвамъ студията на г. С. Милојевића на всички, които се интересуватъ отъ въпроса за карста. Следъ класическитѣ изучавания на Цвијића и други морфолози мнозина мислѣха, че всички проблеми въ връзка съ тази глава отъ геоморфологията сж изчерпателно разгледани и разрешени. Отъ студията на Милојевића обаче, личи, че това съвсемъ не е така и че и въ този дѣлъ на морфологията, както въ много други нейни части, има да се работи още много.

Дим. Ярановъ

N. V. Michoff, Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais, français, et italiens sur la Turquie et la Bulgarie, Sofia 1938, in 8°, XIII + 686 pp.

Къмъ известнитѣ свои библиографски приноси д-ръ Н. В. Миховъ прибавя още единъ, не по-малко цененъ отъ всички предишни. На всички онѣзи, които се занимаватъ съ въпроси изъ областта на нашето неотдавнашно минало сж много добре познати неговитѣ „Библиографски източници за историята на Турция и България“ (томъ I. 1914, 119 сс.; II. 1924, 133 сс.; III. 1928, VIII + 166 сс.; IV. 1934, XIV + 223 сс.). Познатъ е сжщо неговиятъ обемистъ трудъ върху „Населението на Турция и България презъ XVІІІ и XIX в. Библиографско-статистически изследвания“ (томъ I. 1915, XVІІІ + 483 сс.; II. 1924, XIV + 382 сс.; III. 1929, XIII + 486 сс.; IV. 1935, XIV + 557 сс.). Въ новия свой приносъ д-ръ Миховъ е далъ указания за статии върху Турция и България, обнародвани въ нѣмски, английски, френски и италиянски периодически издания. За своята целъ той е използувалъ 407 периодически издания, отъ които най-голѣмата частъ (187) съ френски и (146) нѣмски. Като плодъ на своитѣ продължителни търсения, той е могълъ да събере библиографски указания за повече отъ 10,044 статии: 4,736 на френски езикъ, 3,715 на нѣмски, 1,377 на английски и 243 на италиянски. По време, тѣзи статии обгръщатъ единъ периодъ повече отъ вѣкъ и половина, именно отъ 1715 год. до 1880 год. — Въ началото на книгата сж дадени точни указания за всички използувани издания, като, при

това, е посочена дори библиотеката, гдето се съхраняват, и съответната сигнатура. Указанията за отдѣлнитѣ статии сж точни и изчерпателни.

Не трѣбва да се смѣта, че това е единъ трудъ, който би ималъ значение само за историцитѣ. Напротивъ, сжщо и всѣки географъ би могълъ да намѣри въ него най-разнообразни и ценни сведения. Преди всичко, въ книгата на д-ръ Миховъ сж посочени трудоветѣ на всички пътешественици и „изследвачи на България“ — чужденци, отъ миналия вѣкъ, като напр., G. Lejean, A. Blanqui, A. Boué, C. Robert, F. Kanitz, K. Jireček, F. Hochstetter, F. Toula и други — указания, които мжчно би могълъ да намѣри човѣкъ другаде така събрани и систематизирани. Между досоченитѣ статии има голѣмъ брой такива, които засѣгатъ чисто географски обекти изъ нашата страна. Множество статии представятъ описания на разни наши градове (вж. напр. п. 367; (Barbié du Bocage, I.—G.) Description de la ville de Chumla et de ses environs, avec un plan. . . , отъ 1818 год.). Други статии засѣгатъ въпроса за населението (вж. напр., п. 105: Nachricht ueber die Volksmenge der Griechen in Rumj oder Rumelien, отъ 1792г.; п. 859: Population de Varna Les Nekrassovtsi, отъ 1829 год.; п. 900: Andrinople. Causes de l'émigration des Bulgares. . . , отъ 1830 год.). Други указания сж ценни въ свръзка съ бита на българина (напр., п. 2855: I. L a u g e n s, Faucheurs bulgares. D'après les dessins de M. I. Laurens, отъ 1853 г.). Посочени сж, освенъ това, множество статии относно стопанския животъ на българитѣ презъ тази епоха (напр., п. 3673: Wirtschaftliche Zustaende von Bulgarien, отъ 1856 год.; п. 3844: Handelsverkehr in den bulgarischen Donauhäfen Widin — Palanka, Rahova, Nicopoli und Sistov im I. 1857). Извънредно ценни, въ това отношение, сж многобройнитѣ консулски рапорти (вж. напр., пп. 2706, 2707, 2708, 2972, 2838, 2839 и др.). Библиографътъ не се е въздържалъ да отбележи и нѣкои специални статии (напр., п. 3644; T. Spratt, On the Geology of Warna and its Vicinity, and of other parts of Bulgaria, отъ 1856 год.; сжщо п. 3772).

Разбира се, известна частъ отъ указанитѣ статии сж мжчно достъпни за нашия изследвачъ, защото се съхраняватъ само въ западноевропейски библиотеки. Но, все пакъ, въ голѣмото обилие отъ указания има грамаденъ брой статии, които сж извънредно важни и полезни сжщо и за географитѣ, особено за онѣзи отъ тѣхъ, които се занимаватъ съ поселищно-географски изучвания.

Ив. Дуйчевъ

Общодостъпна картографска библиотека. Кржгътъ на интересувачитѣ се отъ топографската карта обхваща географи, геолози, почвоведи, ботаници, стопановеди, инженери, военни, туристи и пр. — срѣди съ най-разнообразни научни интереси. Именно тази широка нужда отъ разбиране на топографската карта е повикала на свѣтъ, тѣй многобройнитѣ въ чуждата литература, общодостъпни изложения върху картографията. Въпрѣки че разбирането на картата си остава единъ усетъ и опитъ — въ безредния ходъ на изохипситѣ да се схване пластиката и живота на земеповърхнитѣ форми — все пакъ, за

да вникнемъ въ нея, необходимо е предварително запознаване съ научнитѣ основи на карточертанието.

Съ желание да задоволи и у насъ тази обща нужда отъ елементарни картографски познания, кап. Д-ръ Ив. Мирски се е заелъ съ издаването на редица книжки съ картографско съдържание, подъ надсловъ „Общодостъпна картографска библиотека“.

До сега сж излѣзли 3 книжки:

- кн. 1. Д-ръ Ив. Мирски, Какъ се чете топографска карта. 45 стр., 21 фиг., 11 табл., София, 1936 г.
- кн. 2. Д-ръ Ив. Мирски, Планквдратна мрежа при топографски карти. 20 стр., 4 фиг., София, 1937 г.
- кн. 3. Хр. Калфинъ, Магнитната деклинация въ България, 15 стр., 3 обр., София, 1937 г.

Въ първата книжка Д-ръ Ив. Мирски ни запознава съ четенето на топографската карта. По-голъмата частъ отъ книжката е отдѣлена за общи понятия върху картата (мѣрки, изобразяване на земеповърхнитѣ форми, опредѣляне на височинитѣ и наклона на склоноветѣ, опредѣляне обзора отъ дадена точка). Тукъ би трѣбвало да се спомене нѣщо и за щриховия способъ за представяне на земеповърхнитѣ форми, понеже и днесъ, за много мѣста въ България, си служимъ съ Австрийската генералщабна карта. Следъ туй авторътъ се спира върху служенето съ картата (ориентиране, опредѣляне точката на стоенето, движение по опредѣлена посока) и върху основнитѣ правила за изработване на перспективна скица. Добре е, че сж приложени нѣколко таблици съ топографски знаци и най-важнитѣ топографски форми (хидрографски, крайбрѣжни, орографски).

Въ втората книжка сщиятъ авторъ ни запознава съ така необходимата за правилното ползуване съ топографската карта, планквдратна мрежа. Предварително се даватъ елементарни познания по картопроектиитѣ и по-специално — Гаусъ-Крюгеровата проекция. Разглеждатъ се Гаусъ-Крюгеровитѣ проекционни ивици, тѣхното означение и прехождането отъ проектиитѣ на меридианитѣ и паралелитѣ въ планквдратната мрежа. Следъ туй се излага начина за опредѣляне положението на дадена точка отъ картата, чрезъ координатната система на съответната проекционна ивица и усложненията, които се получаватъ въ областитѣ на ставката на две съседни ивици. Въ последната частъ на книжката се разглеждатъ и съотношенията между жглитѣ на посокитѣ въ планквдратната мрежа посоченъ жгълъ, географския азимуть, магнитния азимуть и меридианната конвергенция, като е прибавена и таблица за различнитѣ величини на последната.

Нека добавя, че разглежданата планквдратна мрежа, която е начертана и върху новата топографска карта на България, улеснява измѣрването на площитѣ и изчислението на енергията на релефа, гжстотата на рѣчната мрежа, гжстотата на населението, и пр.

Голѣмото значение на магнитната деклинация, специално при топографската и военна практика, прави интересна и третата книжка отъ въпросната библиотека. Нейното съдържание е единъ видъ продължение на последната частъ отъ предидущата книжка, засѣгайки

прехода отъ посочения жгълъ посрѣдствомъ меридианната конвергенция въ географския азимутъ и по-нататкъ чрезъ магнитната деклинация въ магнитенъ азимутъ. Авторътъ Хр. Калфинъ, изтъква промѣнчивостта на магнитнитѣ елементи въ пространството и времето, като се спира на вѣковитѣ промѣни на деклинацията, които за България вариратъ отъ 8' до 10'. Пространственото разпредѣление на магнитната деклинация въ България е следното: магнитна агона — въ посока на ивицата г. Разградъ — г. Нова Загора, източна деклинация — покрай Черно море, западна деклинация — западно отъ агоналната зона. Приложено е и кратко описание на инструментитѣ съ които се измѣрва магнитната деклинация.

На края, трѣбва да се пожелае, щото уредника на тази картографска библиотека да не се стреми да бжде полезенъ само на военитѣ, а да разшири кръга на своята библиотека и въ бждеще включи въ нея и редица други картографски въпроси като: основни геоморфоложки познания за топографитѣ, история на картографията, картографски проекции, картографско репродуциране, пластично представяне на релефа, картометрия и пр.

Ж. Гължбовъ

П. Делирадевъ. Родопитѣ като селищна и планинска система. Историко-географски очеркъ. София, 1937. 8^о, стр. 128.

Авторътъ на тая книга е добре познатъ съ редицата си научно-популярни книги, засѣгащи главно българскитѣ планини. Последниятъ му трудъ е посветенъ на Родопитѣ — най-обширната българска планина. Като се иматъ предъ видъ обемиститѣ му работи върху Витоша и Рила, последната още недовършена, човѣкъ би очаквалъ и тоя трудъ да има по-голѣмъ обемъ, толкова повече, че Родопитѣ представятъ поради обхвата си и природнитѣ и поселищнитѣ си особености, извънредно интересна планина. Едва на последната страница четецътъ открива, че авторътъ има намѣрение да даде и втора часть, въ която да се занимае по-специално съ котловинитѣ и долинитѣ на Родопитѣ и да опише бита на обитателитѣ имъ.

Книгата на П. Делирадевъ е раздѣлена на две части: I. Родопитѣ като селищна областъ и II. Родопитѣ като планинска система. Тая подѣлба е новаторство, което той обяснява съ по-голѣмото значение на тая планина въ поселищно отношение, въ сравнение съ другитѣ наши голѣми планини (стр. 15). Това обстоятелство, напълно вѣрно по сжщина, съвсемъ не оправдава, обаче, тая грѣшка. Отдавна възприетиятъ редъ при областнитѣ антропогеографски проучвания да се започва съ физикогеографскитѣ отношения, не е само проста традиция, а е реална нужда, изисквана отъ методичната и логически свързана подредба, която всѣки наученъ или научно-популяренъ трудъ трѣбва да има. Та не е ли природната срѣда физикогеографската рамка, която на първо мѣсто опредѣля възможноститѣ за заселване, за прехрана, за развитие или упадъкъ на селищата, които изникватъ всрѣдъ нея? Това съчинение наистина е предназначено за българската читаеща публика, която все знае нѣщо за Родопитѣ, но ако се чете отъ не-

сведущъ човѣкъ или отъ чужденецъ, напълно сигурно е, че тѣ първо въ ще прочетатъ орографскитѣ бележки, ще прегледатъ картената скица, та чакъ тогава ще почнатъ да четатъ началото.

За да завършимъ съ подредбата, нека отбележимъ, че и главитѣ на дветѣ части не следватъ свързано една следъ друга, както самиятъ характеръ на изложението изисква това. Не всички сж дадени съразмѣрно значението имъ. Едни сж доста дълги, а други — къси. Главата, въ която се разглежда името на планината, е много обширна. Аргументацията за името — Родопи — е добра и разностранна.

Тия методични грѣшки не прѣчатъ на достоинства на книгата. Първото отъ тѣхъ е самото ѝ написване, съ което се дава възможностъ на просвѣтенитъ срѣди у насъ да се запознаятъ лесно и отъ едно мѣсто съ тая планинска областъ. Научно-популярната книжнина, която играе такава голѣма роля за издигане на културното равнище на народа, се обогатява съ новъ трудъ. Книгата е написана на хубавъ и лекъ езикъ. Авторътъ излага не само научното опознаване на Родопитѣ, но и емоционалното имъ въздействие, изразено въ личнитѣ художествени творби и народната поезия. Той познава научната и художествена литература, умѣе да намѣри въ нея нуждното му и да го изложи въ достъпна форма. Не навсѣкжде той е посочилъ точни библиографски податки, за да може любознателниятъ четецъ да се обърне къмъ източника.

П. Делирадевъ дава и доста свое въ тоя трудъ. Това не е само въ пресъздаденото въз основа на източници, но и при разрешаването на нѣкои въпроси, като тоя за западната граница на Родопитѣ, за хоризонталната имъ подѣлба и пр. Той посочва и нѣкои погрѣшно писани до сега топографски имена. Нѣкжде той предлага нововъведения не винаги добре обосновани, като напримѣръ да се казва Персеишки рѣтъ вмѣсто Кара-балканъ (стр. 123).

Като важно пропуцане трѣбва да отбележимъ, че не е разгледана засебено хидрографската мрежа, която е особено важна при обяснение на антропогеографскитѣ факти. Ако къмъ картената скица биха се прибавили още нѣкои важни имена, тя щѣше много да спечели.

Тая книга на Делирадева, както и другитѣ му съчинения отъ тоя родъ, се надѣваме, че ще намѣри добъръ приемъ всрѣдъ срѣдитѣ интересуващи се отъ географски въпроси.

Г. Гунчевъ